

AYRIM XORIJIY DAVLATLARDA TUHMAT UCHUN JAVOBGARLIKNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sobirova Nafosat Gulmirzo qizi

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, Ma'muriy huquq kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada ayrim xorijiy davlatlarda tuhmat uchun javobgarlikning huquqiy asoslari, uni belgilashda qo'llaniladigan yondashuvlar hamda jinoiy va fuqarolik-huquqiy javobgarlikning o'zaro nisbati tahlil qilingan. Xususan, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar qonunchiligida tuhmat jinoyatini tartibga solishdagi o'ziga xos xususiyatlar, so'z erkinligi va shaxs sha'ni hamda qadr-qimmatini himoya qilish o'rtasidagi muvozanat masalalari yoritilgan. Shuningdek, xorijiy tajriba asosida milliy qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tuhmat, jinoiy javobgarlik, fuqarolik javobgarligi, so'z erkinligi, sha'n va qadr-qimmat, xorijiy tajriba, qiyosiy-huquqiy tahlil

Hozirgi globallashuv sharoitida inson huquqlari, jumladan shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish masalasi barcha davlatlar uchun dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, so'z va fikr erkinligini ta'minlash bilan bir qatorda tuhmat kabi shaxs huquqlariga zarar yetkazuvchi qilmishlarning oldini olish masalasi huquqiy tizimlar oldida murakkab vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois, turli davlatlarda tuhmat uchun javobgarlikni belgilashda qo'llanilayotgan yondashuvlarni o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Ayrim xorijiy davlatlar qonunchiligida tuhmat jinoyat sifatida baholanib, jinoiy javobgarlik choralari qo'llanilsa, boshqa mamlakatlarda mazkur qilmish asosan fuqarolik-huquqiy munosabatlar doirasida ko'rib chiqiladi. Bunda davlatning huquqiy siyosati, demokratik qadriyatlarga munosabati hamda sud amaliyoti muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari va internet makonida tuhmat bilan bog'liq nizolarning ko'payishi ushbu masalani yanada dolzarb qiladi.

Mazkur maqolada ayrim xorijiy davlatlar qonunchiligi misolida tuhmat uchun javobgarlikning o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy-huquqiy tahlil asosida o'rganiladi. Shuningdek, so'z erkinligi va shaxsning sha'ni hamda qadr-qimmatini himoya qilish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash masalalari tahlil qilinib, milliy qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va xulosalar bayon etiladi.

Tuhmat shaxsning sha'ni, qadr-qimmatini va ishbilarmonlik obro'siga zarar yetkazuvchi, qasddan yolg'on ma'lumot tarqatish orqali sodir etiladigan huquqbuzarlik sifatida xalqaro huquq va milliy qonunchilikda e'tirof etilgan. Xorijiy davlatlar qonunchiligida tuhmatga nisbatan yondashuvlar turlicha bo'lib, bu holat davlatning huquqiy tizimi, demokratik qadriyatlarga munosabati hamda so'z erkinligini ta'minlash darajasi bilan bevosita bog'liq.

Ayrim mamlakatlarda tuhmat jinoiy qilmish sifatida baholansa, boshqa davlatlarda u fuqarolik-huquqiy delikt sifatida ko'riladi. Shu nuqtai nazardan, tuhmat uchun javobgarlik

masalasini qiyosiy-huquqiy tahlil qilish shaxs huquqlarini himoya qilishning samarali mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi.

Angliya va AQSh kabi anglo-sakson huquq tizimiga mansub davlatlarda tuhmat, asosan, fuqarolik-huquqiy javobgarlik doirasida tartibga solinadi. Ushbu mamlakatlarda tuhmat jinoyat sifatida deyarli qo'llanilmaydi yoki juda cheklangan holatlarda nazarda tutiladi. Asosiy e'tibor zararni qoplash, ma'naviy ziyonni bartaraf etish va jabrlanuvchining obro'sini tiklashga qaratilgan.

Xususan, AQShda so'z erkinligi Konstitutsiya darajasida kafolatlangan bo'lib, jamoat arboblari va ommaviy shaxslarga nisbatan tuhmatni isbotlash ancha murakkab hisoblanadi. Bunda da'vogar tuhmat qasddan yoki bee'tiborlik orqali tarqatilganini isbotlashi lozim. Bu esa so'z erkinligini ustuvor qo'yish bilan birga, tuhmat uchun javobgarlikni cheklashga xizmat qiladi.

Germaniya, Fransiya, Italiya kabi kontinental huquq tizimiga mansub davlatlarda tuhmat uchun ham jinoiy, ham fuqarolik-huquqiy javobgarlik belgilangan. Masalan, Germaniya jinoyat qonunchiligida tuhmat shaxs sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyat sifatida baholanadi va jarima yoki ozodlikni cheklash kabi jazo choralari qo'llanilishi mumkin.

Fransiyada esa tuhmat, ayniqsa ommaviy axborot vositalari orqali sodir etilgan bo'lsa, jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi. Biroq so'z erkinligi prinsipi inobatga olinib, sud amaliyotida har bir holat alohida baholanadi. Bu mamlakatlarda tuhmat uchun javobgarlikni belgilashda ijtimoiy manfaat va shaxsiy huquqlar o'rtasida muvozanat saqlashga alohida e'tibor qaratiladi.

Ayrim Osiyo davlatlarida, jumladan Yaponiya va Janubiy Koreyada, tuhmat uchun jinoiy javobgarlik saqlanib qolgan. Bu davlatlarda tuhmat nafaqat shaxsiy huquqbuzarlik, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikka tahdid sifatida baholanadi. Shu sababli, tuhmat uchun nisbatan qat'iy javobgarlik choralari belgilangan.

Biroq so'nggi yillarda mazkur davlatlarda ham tuhmatni jinoyat sifatida qo'llashni cheklash, fuqarolik-huquqiy usullar orqali hal etish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu holat xalqaro inson huquqlari standartlariga moslashish bilan izohlanadi.

So'nggi yillarda Rossiya Federatsiyasi qonunlarida tuhmat uchun javobgarlikni kuchaytirilganini ko'rish mumkin. Tuhmat uchun jinoiy javobgarlik 2011 yil 7 dekabrda 420-son Federal qonun bilan dekriminalizatsiya qilinib, 129-modda Jinoyat kodeksidan chiqarib tashlangan edi. Biroq tuhmat uchun javobgarlik "Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksi va boshqa qonun hujjatlariga o'zgartirish kiritish to'g'risida"gi 2012 yil 28 iyuldagi 141-son federal qonun bilan jinoiy qilmishlar safiga qayta kiritildi.

Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 1281-moddasida tuhmat qilishning ayrim o'ziga xos jihatlari ko'rish mumkin. Masalan, mazkur moddaning 3-qismida o'z mansabidan foydalanib tuhmat qilish 3 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish hamda 4-qismdagi hukumat tasdiqlagan ro'yxatda keltirilgan jamiyat uchun xavfli bo'lgan kasallikka chalinganlikda ayblab tuhmat qilish uchun 4 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazolari belgilangan. 2020 yilda mazkur ro'yxatga koronavirus infeksiyasi ham qo'shildi. Shu bilan birga 2020 yil dekabr oyida internet jahon axborot tarmog'i orqali tuhmat qilish bo'yicha

jazo turlari kengaytirildi. Ushbu moddaning 2-3 qismlariga axloq tuzatish ishlari, qamoq hamda ozodlikdan mahrum qilish jazolari qiritildi.

Rossiya Federatsiyasi qonunchiligiga ko'ra, tuhmat uchun jinoiy javobgarlik yuridik shaxsga qo'llanilmaydi. Jabrlangan taraf o'z huquqlarini fuqarolik sudi orqali himoya qilishi mumkin. Bunda tabiiy ravishda savol tug'iladi. Shaxslarning qadr qimmati va sha'nini kamsituvchi harakatlar sodir etilsa, uning jinoiy yoki fuqarolik qonunchiligi normalari bilan tartibga solinishini qanday aniqlasa bo'ladi? Bunda ma'lumotni tarqatuvchi shaxs yolg'on ma'lumotni bila turib, qasddan tarqatsa, u jinoiy hatti-harakatni, agar ehtiyotsizlik oqibatida, ma'lumotlarni haqiqatga to'g'ri kelmasligini bilmay turib sodir etsa, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan bo'ladi.

E'tiborli jihati shundaki, umumiy xarakterdagi: firibgar, poraxo'r, o'g'ri kabi ayblovlar tuhmat hisoblanmaydi.

Ayrim xorijiy davlatlarda tuhmat uchun javobgarlik masalasi huquqiy tartibga solishning muhim institutlaridan biri bo'lib, u shaxsning sha'ni, qadr-qimmati va ishbilarmonlik obro'sini himoya qilish hamda so'z erkinligini ta'minlash o'rtasidagi muvozanatni belgilashda alohida ahamiyat kasb etadi. Qiyosiy-huquqiy tahlil shuni ko'rsatadiki, tuhmat uchun javobgarlikni belgilashda davlatlar o'rtasida yagona yondashuv mavjud emas, balki har bir huquqiy tizimda u milliy huquqiy an'analar va ijtimoiy ehtiyojlardan kelib chiqqan holda shakllangan.

Germaniya Federativ Respublikasi qonunchiligida tuhmat uchun javobgarlik jinoiy-huquqiy yo'l bilan tartibga solingan. Germaniya Jinoyat kodeksining 186-moddasiga muvofiq, boshqa shaxs haqida uning obro'siga putur yetkazuvchi ma'lumotni tarqatish, agar ushbu ma'lumotning haqiqiyliги isbotlanmasa, jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi. Mazkur normada tuhmat tarkibining o'ziga xos xususiyati sifatida aybdor shaxsning ma'lumot yolg'on ekanini bilishi shart emasligi nazarda tutilgan. Shu bilan birga, Jinoyat kodeksining 187-moddasida tuhmatning og'irlashtirilgan tarkibi belgilanib, aybdor shaxs tarqatilgan ma'lumotning yolg'on ekanini bilib turib harakat qilgan hollarda jazo choralarining qat'iyroq qo'llanilishi nazarda tutilgan. Bu holat Germaniya qonunchiligida shaxs sha'nini jinoiy-huquqiy himoya qilishga ustuvor ahamiyat berilganligini ko'rsatadi.

Fransiya Respublikasida tuhmat uchun javobgarlik umumiy jinoyat qonunchiligida emas, balki maxsus huquqiy hujjat — 1881 yil 29 iyulda qabul qilingan «Matbuot erkinligi to'g'risida»gi qonunda mustahkamlangan. Ushbu qonunning 29-moddasida tuhmat biron bir shaxsga nisbatan uning sha'ni yoki qadr-qimmatiga zarar yetkazuvchi aniq faktni bildirish sifatida ta'riflanadi. Qonunning 32-moddasiga binoan, ommaviy tarzda, xususan ommaviy axborot vositalari orqali sodir etilgan tuhmat jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi. Biroq mazkur qonunning o'ziga xos jihati shundaki, jazo choralari asosan jarima shaklida belgilanib, erkinlikdan mahrum qilish choralari amalda juda kam qo'llaniladi. Bu Fransiya qonunchiligida so'z erkinligi prinsipi bilan shaxs sha'nini himoya qilish o'rtasida nisbatan muvozanatli yondashuv mavjudligini ko'rsatadi.

Yaponiya qonunchiligida tuhmat uchun javobgarlik Jinoyat kodeksining 230-moddasida nazarda tutilgan bo'lib, unga ko'ra, ommaviy tarzda boshqa shaxsning ijtimoiy obro'siga zarar yetkazuvchi ma'lumotni tarqatish jinoyat hisoblanadi. Mazkur normada tarqatilgan ma'lumotning haqiqiy yoki yolg'on ekanligi ikkinchi darajali ahamiyatga ega

bo'lib, asosiy e'tibor uning obro'ga salbiy ta'siriga qaratiladi. Shu bilan birga, Jinoyat kodeksining 230-2-moddasida jamoat manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan istisno belgilangan: agar ma'lumot jamoat manfaatlari bilan bog'liq bo'lsa va uning haqiqiyliigi isbotlansa, javobgarlik qo'llanilmaydi. Ushbu norma Yaponiya huquq tizimida tuhmat uchun javobgarlikni belgilashda differensial va muvozanatli yondashuv mavjudligini tasdiqlaydi.

Angliya va Uels huquq tizimida tuhmat uchun javobgarlik mutlaqo boshqa huquqiy model asosida tartibga solingan. 2013 yilda qabul qilingan «Defamation Act»ning 1-moddasiga muvofiq, tuhmat bo'yicha da'vo faqat da'vogarning sha'ni yoki ishbilarmonlik obro'siga jiddiy zarar yetkazilgan taqdirdagina qanoatlantirilishi mumkin. Ushbu qonunga binoan, tuhmat jinoiy qilmish sifatida emas, balki fuqarolik-huquqiy nizo sifatida baholanadi. Bu yondashuv Angliya huquq tizimida so'z erkinligini ustuvor huquq sifatida e'tirof etish bilan izohlanadi hamda jinoiy jazolarni cheklash orqali huquqiy erkinliklarni ta'minlashga qaratilgan.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, ayrim xorijiy davlatlarda tuhmat uchun javobgarlikning o'ziga xos tomonlari, avvalo, uning jinoiy yoki fuqarolik-huquqiy tabiati, jazo choralarining mazmuni va so'z erkinligiga bo'lgan munosabati bilan belgilanadi. Germaniya va Fransiya qonunchiligida shaxs sha'nini jinoiy-huquqiy himoya qilish ustuvor bo'lsa, Angliya huquq tizimida tuhmat uchun javobgarlik asosan fuqarolik-huquqiy mexanizmlar orqali ta'minlanadi. Yaponiya esa ushbu ikki model o'rtasida o'ziga xos muvozanatni saqlagan holda, ham jinoiy javobgarlik, ham jamoat manfaatlarini himoya qilish institutlarini qo'llaydi.

Mazkur ilmiy maqolada ayrim xorijiy davlatlarda tuhmat uchun javobgarlikni tartibga soluvchi qonunchilik normalari qiyosiy-huquqiy tahlil qilindi hamda ushbu huquqiy institutning o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tuhmat uchun javobgarlikni belgilashda davlatlar o'rtasida yagona va universal yondashuv mavjud emas, balki har bir mamlakatda ushbu institut milliy huquqiy tizim, ijtimoiy ehtiyojlar va so'z erkinligiga bo'lgan munosabatdan kelib chiqqan holda shakllangan.

Germaniya va Fransiya qonunchiligi misolida tuhmat shaxs sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilishga qaratilgan jinoiy-huquqiy institut sifatida e'tirof etilgan bo'lib, jinoiy javobgarlik saqlanib qolgani holda jazo choralarini differentsiatsiya qilish orqali so'z erkinligi bilan muayyan muvozanat ta'minlanadi. Ayniqsa, Germaniya jinoyat qonunchiligida tuhmat tarkibining aniq va batafsil belgilab qo'yilgani huquqni qo'llash amaliyotida huquqiy aniqlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Yaponiya qonunchiligida tuhmat uchun javobgarlik jinoiy javobgarlik shaklida nazarda tutilgan bo'lsa-da, jamoat manfaatlariga daxldor axborotni tarqatish holatlarida javobgarlikdan ozod qilish mexanizmlarining mavjudligi mazkur davlatda so'z erkinligi va shaxs sha'nini himoya qilish o'rtasida muvozanatli yondashuv shakllanganini ko'rsatadi.

Angliya va Uels huquq tizimida esa tuhmat uchun javobgarlik asosan fuqarolik-huquqiy mexanizmlar orqali ta'minlanib, jinoiy jazolardan amalda voz kechilgan. Bu holat so'z erkinligini ustuvor huquq sifatida e'tirof etish va huquqiy munosabatlarni demokratik tamoyillar asosida tartibga solishga qaratilgan yondashuvning yaqqol ifodasidir.

Umuman olganda, xorijiy davlatlar tajribasi tuhmat uchun javobgarlikni belgilashda jazo choralarning og'irligi emas, balki huquqiy aniqlik, sud amaliyotining adolatliligi va so'z erkinligi bilan shaxs sha'ni hamda qadr-qimmatini himoya qilish o'rtasidagi muvozanat hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Mazkur qiyosiy tahlil milliy qonunchilikni takomillashtirishda, xususan tuhmat uchun javobgarlikni yanada liberallashtirish yoki uning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirishda ilmiy-amaliy asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 2025 yil 26 dekabr. <https://president.uz/uz/lists/view/8834>
2. Aliqulovich T. A., Shukurjon o'g'li I. J. Кибержиноятларга қарши курашнинг замонавий тенденциялари //Научный Фокус. – 2025. – Т. 3. – №. 30. – С. 33-40.
3. Aliqulovich T. A., Bahodir o'g'li B. A. Raqamli texnologiyalar orqali sodir etiladigan tovlamachilik jinoyatlariga qarshi kurashishning o'ziga xos jihatlari //Научный Фокус. – 2025. – Т. 3. – №. 29. – С. 9-14.
4. Aliqulovich T. A., Axmat o'g'li M. A. Majburiy jamoat ishlari bilan bog'liq jazoga hukm qilingan shaxslar bilan ishlashda iio profilaktika inspektorlarining asosiy vazifalari //Научный Фокус. – 2025. – Т. 3. – №. 29. – С. 4-8.
5. Aliqulovich T. A., Ilhom o'g'li B. S. Badanga og'ir tan jaroxati yetkazish bilan bog'liq jinoyatlar profilaktikasini tushunchasi va uni amalga oshirish choralari //Научный Фокус. – 2025. – Т. 3. – №. 29. – С. 87-92.
6. Aliqulovich T. A. et al. Терроризм билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш этиш ва амалга оширишнинг хусусиятлари //Научный Фокус. – 2025. – Т. 3. – №. 29. – С. 15-20.
7. Aliqulovich T. A., Shavkat o'g'li C. A. Voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etiladigan jinsiy zo'ravonliklarning viktimologik profilaktikasi tushunchasi, turlari va ijtimoiy xavfi //Научный Фокус. – 2025. – Т. 3. – №. 30. – С. 213-219.
8. Aliqulovich T. A., Shavkat o'g'li C. A. Voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etiladigan jinsiy zo'ravonlik jinoyatlarini oldini olishning huquqiy asoslari //Научный Фокус. – 2025. – Т. 3. – №. 30. – С. 220-226.
9. Таштемиров А. А. и др. Профилактика инспекторининг нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорлигининг ўзига хос хусусиятлари //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2025. – Т. 4. – №. 47. – С. 189-196.